

Цитування:

Жадейко О. М. Художні практики Валерія Гегамяна в контексті українсько-вірменських міжкультурних зв'язків. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 3. С. 142–148.

Жадейко Олексій Миколайович,
аспірант Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0002-6234-2220>
5910574@gmail.com

Zhadeyko O. (2023). Artistic practices of Valery Hegamyana in the context of Ukrainian-Armenian intercultural ties. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 3, 142–148 [in Ukrainian].

ХУДОЖНІ ПРАКТИКИ ВАЛЕРІЯ ГЕГАМЯНА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ВІРМЕНСЬКИХ МІЖКУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Мета роботи – дослідити художньо-стилістичні практики В.Гегамяна, що він застосовував в процесі творчої діяльності в контексті історії мистецтв Вірменії та України. Зроблено акцент на уточненні біографічних фактів про художника та педагога. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема, аналізу, синтезу, індукції і дедукції, узагальнення і абстрагування, семітичного, описового, що в сукупності дозволило розглянути художні практики в творчості художника В.Гегамяна. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше введено до наукового обігу факти творчої біографії художника, що дозволило виявити міжкультурні впливи середовища української та вірменської культур на становлення творчого стилю В.Гегамяна. **Висновки.** Творчість та викладання В.Гегамяна мають відверто синтетичний характер. Обидва його види діяльності базуються на класичних традиціях, але в результаті є якісно новими художніми явищами. Художня манера Гегамяна – це своєрідний симбіоз майстерного реалізму та модерністських принципів символізму, експресіонізму, фовізму, конструктивізму, втілених монументальними прийомами. Жанрова творчість В. Гегамяна представлена широко: від студій класиків, пейзажів, натюрмортів, чудових реалістичних та умовних портретів до величезних жанрових картин. У творчості художника присутні сильні етнічні мотиви: як вірменські, так і українські, при цьому художник все ж оперує категоріями загальноестетичними, віднаходячи власне символічно-образне означення.

Ключові слова: художні практики, творчість Валерія Гегамяна, вірменські художники, живопис, графіка, міжкультурні зв'язки, українське мистецтво, художник-педагог.

Zhadeyko Oleksiy, graduate student of the National Academy of Culture and Arts Management

Artistic practices of Valery Hegamyana in the context of Ukrainian-Armenian intercultural ties

The purpose of the work is to investigate the artistic and stylistic practices of V. Hegamyana, which he applied in the process of creative activity in the context of the history of art of Armenia and Ukraine. Emphasis is placed on clarifying biographical facts about the artist and teacher. **The research methodology** consists in the application of general scientific and special research methods, in particular, analysis, synthesis, induction and deduction, generalization and abstraction, semitic, descriptive, which collectively allowed to consider artistic practices in the work of the artist V. Hegamyana. **The scientific novelty** of the work lies in the fact that for the first time the facts of the artist's creative biography were introduced into scientific circulation, which made it possible to reveal the intercultural influences of the environment of Ukrainian and Armenian cultures on the formation of V. Hegamyana's creative style. **Conclusions.** V. Hegamyana's creativity and teaching are frankly synthetic in nature. Both of his activities are based on classical traditions, but as a result are qualitatively new artistic phenomena. Hegamyana's artistic style is a kind of symbiosis of masterful realism and modernist principles of symbolism, expressionism, fauvism, and constructivism embodied in monumental techniques. V. Hegamyana's genre work is widely represented: from studies of classics, landscapes, still lifes, wonderful realistic and conventional portraits to huge genre paintings. There are strong ethnic motifs in the artist's work: both Armenian and Ukrainian, while the artist nevertheless operates with general aesthetic categories, finding his own symbolic and figurative meaning.

Keywords: artistic practices, work of Valery Hegamyana, Armenian artists, painting, graphics, intercultural relations, Ukrainian art, artist-pedagogue.

Актуальність теми дослідження. Специфіка розвитку вірменського художнього середовища у ХХ столітті мала свої особливості. Насамперед, це середовище формувалося під впливом соціополітичних чинників, а найчастіше у своїх найвищих проявах – всупереч цим чинникам.

Дослідження присвячене художнику та педагогу Валерію Гегамяну, особистості неординарної і загадкової. Ім'я художника у Вірменії, на жаль, тільки-но «відкривається». Його творчість досі terra incognita на Батьківщині, хоча поза Вірменією художник Валерій Гегамян є широко відомим. Його роботи знаходяться у музейних та приватних колекціях, є бажаними лотами на аукціонах та є предметом мистецтвознавчих дискусій. Інтерес до творчості Гегамяна невпинно зростає, тому актуальність нашого дослідження для сучасного мистецтвознавства не викликає сумнівів.

Завдяки проведеній дослідницькій роботі, у тому числі й у державних архівах Вірменії, з'явилося багато невідомих досі фактів про його біографію та творчість. Ця інформація дозволить фахівцям та широкому колу поціновувачів повніше сприймати особистість та творчість Валерія Гегамяна в контексті вірменського, українського та світового мистецтва.

Аналіз досліджень і публікацій. Бібліографія, присвячена Валерію Гегамяну, у Вірменії повністю відсутня. Це пов'язано, напевно, з тим, що митець свої зрілі роки провів в Україні, а його контакти з Батьківщиною, попри пристрасне бажання повернутися до Єревану, обмежувалися листуванням із близькими друзями та родичами. Втім, і в Україні наукові дослідження про В.Гегамяна з'явилися лише після його смерті (2000). Вкрай закритий спосіб життя художника, особливо в останні п'ятнадцять років життя, не сприяв зацікавленості його творчістю з боку професійних критиків та мистецтвознавців. Найраніші публікації відносяться до 2001 року і мають швидше меморіальний, ніж науково-аналітичний характер. Проте саме ці популярні статті, надруковані в різноманітних одеських виданнях того часу, вперше відкрили митцям та науковцям ім'я Валерія Гегамяна. Це були меморіальні статті Р. Бродавка [1], В. Віленського [2], М. Гудими [5], С. Кузнєцової [11].

Першою науковою спробою аналізу творчості художника стало дослідження українських мистецтвознавців О. Тарасенка та

О. Паньків [20]. У своїй роботі вони первинно класифікували доступну творчу спадщину В.Гегамяна, схематично намітили основні теми його творчості, дали загальний опис кількох великих робіт і трохи торкнулися питань авторської манери.

У тому ж 2001 році завдяки ініціативі сина Валерія Гегамяна, скульптора та архітектора Олександра Гегамяна, а також завдяки допомозі українських мистецтвознавців та художників відбулася перша персональна виставка живопису та графіки Валерія Гегамяна. Одночасно було випущено перший каталог його робіт. Більш повний каталог було видано пізніше, у 2007 році [4]. У ньому містилася інформація як про роботи художника Валерія Гегамяна, так і про роботи його сина Олександра (Аліка) Гегамяна (Тер-Мелік Сіціана). Це видання узагальнювало дані про обох авторів.

Подальші дослідження охоплювали дедалі ширше коло культурологічних і мистецтвознавчих питань. Зокрема, А. Паньків вивчала композицію та простір мистецьких робіт Валерія Гегамяна [13; 15; 16]. Також вона ввела у науковий обіг нове поняття «образна геометрія» для позначення основного принципу композиційних рішень на роботах художника [14]. Окрім того, ці публікації стали основою кандидатської дисертації О. Паньків.

У 2018 році на кафедрі мистецтвознавчої експертизи Інституту практичної культурології та арт-менеджменту Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв автором цієї статті було захищено магістерську роботу на тему «Монументальність та цілісна єдність композиції Валерія Гегамяна» (науковий керівник – кандидат мистецтвознавства В. Михальчук) [6].

Творчість та особистість В.Гегамяна також часто згадується у контексті українського нонконформізму О. Котовою [8], Л. Смирною (Медведевою) [12]. Втім, аналіз фактологічного матеріалу, аналіз спогадів близьких друзів та колег, а також власних висловлювань художника [3] ставлять під сумнів висновки щодо належності Валерія Гегамяна до середовища нонконформістів.

Детальні спогади про педагога Валерія Гегамяна публікували також його учні різних періодів, що стали відомими: В. Захарченко [7], В. Кудлач [9, 10], О. Ройтбурд [17], В. Рябченко [18].

Мета роботи – дослідити художньо-стилістичні практики В.Гегамяна, що він застосовував в процесі творчої діяльності в

контексті історії мистецтв Вірменії та України. Зроблено акцент на уточненні біографічних фактів про художника та педагога.

Виклад основного матеріалу. Валерій Арутюнович Гегамян (1925–2000) за життя реалізувався переважно як унікальний педагог. Тільки після смерті прийшло визнання його дивовижної «математичної» графіки та емоційного живопису. Художник практично не виставляв свої роботи на художніх виставках, не був членом Спілки художників, не мав жодних регалій. Той факт, що він блискучий живописець і малювальник, був відомий порівняно вузькому колу людей, пов'язаних із художньо-графічним факультетом Одеського педагогічного інституту та членам його родини. Валерій (Валік) Гегамян народився 1925 року в Гарні (Вірменія), в родині Арутюна Ханаяна – відомого комедійного актора, який працював у театрах Єревана. Мати майбутнього художника походила зі старовинного вірменського роду Тер-Мелік Сіціанов. Батько і дід були незабаром репресовані, справжнє прізвище могло зіграти в майбутньому з дитиною злий жарт, тому сім'я зуміла офіційно дати хлопчику вигадане прізвище, утворене від імені діда - Гегама. Саме так і народився Валерій Гегамян.

Стародавній рід обдарував дитину не лише безліччю талантів, а й, не дивлячись на репресії членів сім'ї та скромний побут, все ж таки зміг забезпечити належне коло спілкування. Дитинство та юність художника пройшли у середовищі вірменської творчої інтелігенції. Сім'я товаришувала, зокрема, з композитором Арамом Хачатуряном, який звернув увагу на музичні здібності Валерія, адже хлопець на той час захоплювався грою на сазі та замислювався про музичну кар'єру. Валерій був обдарований також літературно, підлітком він вигадував історичні оповідання та сам їх ілюстрував. Пізніше, як студент, продовжував писати. Деякі з цих оповідань збереглися в рукописному вигляді у його щоденнику, який нещодавно вдалося розшукати у сімейному архіві та перекласти з вірменської мови.

По закінченні школи у 1940 році Валерій вступив до художнього училища. Розпочався новий етап його життя, пов'язаний із Мартіросом Сар'яном – на той час уже вірменською та радянською легендою. Мартірос Сар'ян влаштувався із сім'єю в Єревані в 1921 році, саме він став ініціатором створення нових культурних установ у столиці Вірменії. Завдяки його наполегливості з'явилися: асоціація художників, товариство

охорони пам'яток національної старовини, художня школа, музей археології, етнографії та образотворчого мистецтва.

Після закінчення художнього училища Валерій Гегамян продовжив освіту у щойно відкритому, так само завдяки зусиллям Мартіроса Сар'яна, Єреванському художньому інституті. Гегамян був у першому наборі студентів-живописців до майстерні метра. У щоденнику тих років Валерій фіксує свої яскраві враження в процесі навчання, насамперед, про історію та теорію мистецтва, про історію Вірменії, про улюблені місця та шанованих ним людей. Захоплені відгуки про Сар'ян неодноразово зустрічаються на сторінках цього документа. Існує думка, що відносини Валерія Гегамяна та Мартіроса Сар'яна виходили за межі формальних відносин учня та педагога, вони близько спілкувалися і поза навчальними аудиторіями. Виїжджаючи на пленери до Гарні, Сар'ян зупинявся у будинку Тер-Мелік Сіціанов.

Набагато пізніше В. Гегамян згадував у родинному колі, що зі старшим сином Сар'яна Саркісом їх також об'єднувала дружба. Саркіс, у майбутньому відомий літературознавець, фахівець з вірменської та італійської середньовічної літератури, був на кілька років старший за Валерія і на той час навчався вже в університеті. Іноді він брав молодшого товариша на лекції за компанію і тому пощастило слухати університетські курси з філософії, історії, археології та літератури, які читали академіки Йосип Орбелі, Аветік Ісаакян та інші яскраві представники інтелігенції.

Освіта, яку здобув Валерій Гегамян, була різнобічною і не вичерпувалась класичним набором художніх теорій та практик. Згодом він легко оперував історичними фактами, чудово орієнтувався у філософії, добре знав історію розвитку всіх видів мистецтв, у тому числі образотворчих.

Вплив Мартіроса Сар'яна на формування Валерія Гегамяна як художника та особистості важко переоцінити. «Душу за тебе віддам, Сар'ян-джан!» [3, 6] – пише у щоденнику Валік і потім додає: «Що таке живопис? Це КОЛІР. А колір – це Мартірос Сар'ян» [3, 104]. Безумовно, очевидні формальні відмінності мистецтва цих двох художників, але, проте, неможливо відзначити цілком сар'янівське походження кольору та деяких композиційних рішень на роботах Гегамяна. Спільними є й теми, які порушують у своїй творчості художники: гармонія рідної природи, давня

історія Вірменії, яскрава краса її мешканців, страшна трагедія геноциду.

Близкуче закінчивши навчання у художньому інституті, молодий художник за рекомендацією свого вчителя рік працював у Художньому фонді Вірменії на посаді старшого майстра та готувався до вступу до Спілки художників. На той час Гегамян вже брав участь у кількох збірних мистецьких виставках. У 1951 році його приймають кандидатом у члени Спілки, але через несвоєчасно подані документи (фотографії робіт), його кандидатура не була затверджена в Москві. Офіційне формулювання було саме таке, але сам художник дізнався про це випадково і лише через багато років.

На початку 1954 року В. Гегамян вирушає до Москви. У столиці він за рекомендацією Мартіроса Сар'яна стажується на посаді старшого майстра, а згодом – художника-монументаліста на Комбінаті декоративно-ужиткового мистецтва Художнього фонду СРСР. Після стажування Гегамян за направленням Міністерства освіти відбуває до Біробіджану. На Далекому Сході художник проводить кілька років, викладаючи мистецькі дисципліни у місцевому педагогічному училищі. Після Біробіджана він опиняється у Махачкалі, де теж викладає – у нещодавно створеному художньому училищі. Шість років художник не тільки працює педагогом, а й паралельно працює над великими живописними портретами в техніці класичного реалістичного олійного живопису.

З архівних документів того часу випливає, що Валерій Гегамян не затримувався надовго на одному місці. Є довідка, що свідчить про його бажання поїхати у 1961 році на постійне місце проживання до Бердичева в Україні, де він також планував викладати у педагогічному інституті. Але цим намірам не судилося збутися, оскільки на початку 60-х рр. для Гегамяна почався якісно новий період.

Буквально одного року художник кардинально змінює своє життя: створює сім'ю, у нього з'являється син, і він назавжди переїжджає до Одеси. Влаштуватися на роботу за спеціальністю у Південній Пальмірі було непросто. Тимчасово В. Гегамян працював у художньому цеху Одеського обласного відділення Художнього фонду УРСР, але за кілька місяців був звільнений через відсутність замовлень. Потім його зарахували до оформлювального цеху і знову звільнили з тієї ж причини. З цим періодом пов'язана велика робота – ескіз мозаїчного панно для ательє «Берізка» (1964). З нез'ясованих причин робота

так і не була втілена в монументальному матеріалі, але, на щастя, зберігся повнорозмірний картон. Не хитромудра, на перший погляд, композиція приховує цікаве просторово-об'ємне рішення: одна фігура виконана «в площині», а інша – «в об'ємі».

Лише влітку 1964 року В. Гегамян отримав постійну роботу – посаду викладача малюнку в Одеському педагогічному інституті ім. К. Ушинського (тепер – Південноукраїнський державний педагогічний університет). Із цим навчальним закладом майстер пов'язав наступні двадцять років життя. Для Одеського педінституту В. Гегамян – особистість культова. Саме Валерій Арутюнович організував там художньо-графічний факультет – альма-матер багатьох сучасних художників першої величини. Декілька років, поки сам не підшукав собі заміну, художник був деканом на громадських засадах. Потім працював старшим викладачем, розробляв навчальні плани, багато років завідував методичною комісією факультету. Викладацька діяльність В. Гегамяна викликає великий інтерес, оскільки він був дуже обдарованим педагогом, який розробив власну комплексну систему навчання художнім дисциплінам.

Головним недоліком молодих художників, у тому числі багатьох «зірок» як офіційного, так і андеграундного мистецтва Гегамян вважав їхню недостатню академічну освіту, ескізність і «необґрунтованість». Зразками були роботи Мікеланджело, П. Гогена, М. Врубеля, І. Рєпіна, М. Сар'яна, К. Коровіна, В. Серова, М. Нестерова, А. Архіпова, П. Коріна, А. Мурашка, Н. Альтмана. Дуже багато часу Гегамян приділяв студіям живопису та малюнку цих майстрів. Збереглося досить багато графічних робіт, які неможливо назвати копіями, адже вони є авторським переосмисленням задумів класиків та втіленням гегамянівської системи малюнка. Послідовне вивчення цієї групи робіт дозволяє показати природу художніх пошуків Гегамяна, пояснити його індивідуальний художній метод.

Найчастіше художник препарує портретні живописні зображення авторства відомих попередників. Наприклад, «Портрет С. Коненкова» (1947) кисті П. Коріна, «Портрет П. Стрепетової» (1882) кисті І. Рєпіна, «Портрет археолога Ланчі» (1852) кисті К. Брюллова, «Портрет поета А. Цатуряна» кисті М. Сар'яна та багато інших. Для аналізу В. Гегамян обирає класичні портрети, виконані реалістично та майстерно.

Але в процесі розкладання оригіналу на складові художник застосовує свій «геометричний» метод. Зображення збирається у єдину цілісність, але є вже навіть не копією, а складною аналітичною переробкою оригіналу, втіленням його надраціонального художнього концепту.

Слід зазначити, що у навчально-методичних розробках митця особлива увага приділялася малюнку постаті людини з природи. Майстер радив своїм учням наслідувати Павла Чистякова, «справжнього вчителя непорушних законів форми», і ретельно і глибоко вивчати анатомію. Подібно до Чистякова Гегамян навчав своїх студентів, наскільки в мистецтві важливо знати його закони, і що першооснова образотворчого мистецтва – малюнок. За великим рахунком, педагогічна система В. Гегамяна – неоакадемічна, з обов'язковим акцентом на роботу з природою, колосальними часовими витратами та виключно перфекціоністським підходом.

«Школа Гегамяна викликає у мене асоціацію зі школою Філонова. Не за формальними ознаками, а через химерне поєднання новаторства і догматизму» – аналізував один із найуспішніших учнів Гегамяна Олександр Ройтбурд [17].

Суха аналітична система малюнка, яку розробив В. Гегамян, вимагала від студентів абсолютної зануреності та повної самовіддачі. Вона настільки захоплювала молодих художників, що деяким із них після закінчення навчання доводилося кілька років від неї відходити, щоб знайти власний стиль. Цю систему характеризують виключно ретельний та математично розрахований малюнок, сильна раціональна складова. Рівномірний, тонкий, буквально напівміліметровий штрих олівця на величезних площинах викликав священний жах у студентів. Для Гегамяна – це єдино правильний спосіб конструювання об'єму.

«Система Гегамяна - це вища математика пластики, це метрологія параметрів колірної плями, це синтаксис анатомії, це передбачення алгоритмів комп'ютерного 3D-моделювання, нарешті це релігійна доктрина» - так визначив суть його методу один з учнів [17].

Потрібно сказати, що ще з початку 60-х рр. років Валерій Гегамян тяжів до великого формату. Монументальні задуми вимагали монументального втілення. У наступні роки формати його робіт постійно «зростають». Але монументалістом його роблять зовсім не розміри полотен і картону, що іноді досягають чотириметрової висоти, а характерні для монументалізму художні прийоми: точна міра

умовності та символізму. Цікаво, що навіть невеликі робочі начерки виконані згідно з цими канонами. Бачачи фотографію роботи без вказання розміру практично неможливо визначити її реальний формат: 20 на 30 сантиметрів або 2 на 3 метри?

Невід'ємною частиною системи В. Гегамяна була щоденна робота поруч зі студентами, адже його метод базувався на практичному особистому прикладі. «Пам'ятаю, він прийшов, склеїв зі шпалер смугу – метри три заввишки, півтора завширшки. І малював. І це просто геніально» [18] – згадує Василь Рябенко, художник, який навчався у Гегамяна.

Він постійно перебував у майстерні та малював ті самі постановки, що й його студенти. Багато років поспіль використовував тих самих моделей: дивних випадкових особистостей, які невідомо як потрапляли до навчальних аудиторій. Однією з улюблених його натурниць була «монументальна» літня вірменка, яка, ймовірно, своєю характерною красою викликала в нудьгуючому по Батьківщині художника глибинні переживання.

Інтерес до природи супроводжував В. Гегамяна все життя, адже людина – центральна тема його творчості. У ранні роки він детально описував складні емоційні стани особистості. Інтерес до психологізму та вкрай індивідуалізованої персони, втім, був недовгим. У зрілі роки майстер змістив акцент – його став цікавити узагальнений образ, доведений до ідеальної умовності. Простіше кажучи, якщо спочатку В. Гегамян пізнавав Людину, то пізніше його почало цікавити Людство. Саме прийом відточеної умовності дозволив художнику створити свої найкращі тематичні картини на універсальні теми. До них належать «Осміяння» (~ 1970-і роки), «Весілля без кохання» (1985–2000 роки), «Хачкар» (після 1988 року).

Вірменія так чи інакше завжди присутня в роботах Валерія Гегамяна. Де – темою, де – образом, де – кольором, де – прямою цитатою народного мистецтва, а де – лише ледь вловимим натяком. Ще одна наскрізна тема художника – жінка. Збірний, знову умовний образ, настільки універсальний, що вимагає лише мінімальної індивідуальної конкретики. Майстер створив кілька циклів, присвячених жінці: «Балерини» (1970-ті роки), «Етніка» (1970–1980-ті роки), «Масштабні жіночі образи» (1970–1980-ті роки) і безліч великих малюнків оголеної жіночої природи олівцем та вугіллям (1970–1980-ті роки).

1985 року В.Гегамян залишив викладання і наступні п'ятнадцять років жив життям добровільного самітника, займаючись виключно живописом. Можливо, він прагнув надолужити те, що, як йому здавалося, прогавив, поки викладав майстерність іншим.

Валерій Гегамян пішов у вересні 2000 року, похований в Одесі. За життя він не брав участі в організованому художньому житті, не виставлявся і не виконував робіт на замовлення. Тонкий естет, чутливий до будь-яких форм дисгармонії, він усвідомлено вибрав шлях глибинного саморозвитку, а не зовнішнього успіху.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше введено до наукового обігу факти творчої біографії художника, що дозволило виявити міжкультурні впливи середовища української та вірменської культур на становлення творчого стилю В. Гегамяна.

Висновки. Творчість та викладання В. Гегамяна мають відверто синтетичний характер. Обидва його види діяльності базуються на класичних традиціях, але в результаті є якісно новими явищами. Художня манера В. Гегамяна – це своєрідний симбіоз майстерного реалізму та модерністських принципів символізму, експресіонізму, фовізму, конструктивізму, втілених за допомоги монументальних прийомів. Жанрова творчість В. Гегамяна представлена широко – від студій класиків, пейзажів, натюрмортів, чудових реалістичних та умовних портретів до величезних жанрових картин.

У творчості художника присутні сильні етнічні мотиви: як вірменські, так і українські, при цьому художник все ж оперує категоріями загальноестетичними, віднаходячи власне символічно-образне означення. Перша персональна виставка робіт майстра, на жаль, була посмертною, але мала величезний резонанс. Гегамян став відкриттям, ось уже протягом кількох років ведеться різнобічна науково-дослідна робота, проведено унікальні реставраційні заходи із застосуванням спеціально розроблених методик, мистецтвознавчі дослідження, йде активний процес популяризації ідей та творчої спадщини цієї неординарної людини.

Література

1. Бродавко Р. Моліться у храмах ваших душ. Одеський вісник. 2001. 5 вер.
2. Віленський В. А титан жив поряд з нами. Одеські вісті. 2001. 1 груд.
3. Гегамян В. Щоденник: 1944-: рукопис: пер. з вірм. Особистий архів В. Гегамяна. 148 с.

4. Гегамян, Тер-Мелік Сіціан: сучасне мистецтво Вірменії: живопис, скульптура, графіка: альбом репродукцій. Одеса, 2007.

5. Гудима М. Гегамян, учень Сар'яна. Дзеркало тижня. 2001. 19 жовт.–26 жовт.

6. Жадейко О. М. Монументальність і цілісна єдність композиції Валерія Гегамяна: дипл. роб. на здоб. освітн. ступ. «Магістр»: спец. 023 – образотворче мистецтво, декоративно-прикладне мистецтво, реставрація. Київ: НАККІМ, 2018. 96 с.

7. Захарченко В. Валерій Гегамян: геніальний рисувальник II: Валентин Захарченко про Валерія Гегамяна. URL: <http://hudcombinat.com/2016/07/27/%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D1%86%D0%B5%D0%BB%D1%8C/> (дата звернення: 30.06.2018).

8. Котова О. Нонконформізм в образотворчому мистецтві Одеси як явище культури 60–80-х років XX століття: дис. ... канд. мистецтвозн.: спец. 26.00.01 – теорія та історія культури. Одеса: Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, 2008. 192 арк.

9. Кудlach В. Спогади про вчителя. URL: https://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_40/alm_40_234-239.pdf (дата звернення: 12.06.2023).

10. Кудlach В. Спогади про вчителя: Валерій Арутюнович Гегамян. Дерибасівська-Ришельєвська. 2010. № 40. С. 234–239.

11. Кузнецова С. Розмірковувати, осягати, засмучуватися. Південь (Одеса). 2001. 13 вересня.

12. Медведева Л. (Смирна Л.) Історіографія нонконформізму в українському образотворчому мистецтві 60-х рр. XX ст. Мистецтвознавчі записки: зб. наук. пр. Київ, 2002. Вип. 1 (2). С. 104.

13. Паньків Г. С. Образна геометрія як визначний принцип рішення композицій В. А. Гегамяна. Мистецтвознавство України. 2008. Вип. 9. С. 247–257.

14. Паньків Г. С. Особливості застосування «доперспективних» ознак просторовості в роботах В. А. Гегамяна (1925–2000). Молодий вчений. 2018. № 3. С. 34–39.

15. Паньків Г. С. Синтез станкового та монументального в роботах В. А. Гегамяна. Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі: матер. III Міжнар. конгресу, (м. Одеса, 18–21 травня 2017 р.). Одеса: ВД «Гельветика», 2017. С. 367.

16. Паньків Г. С. Творчість В. А. Гегамяна (1960–1990-х рр.): дипл. роб. освітньо-кваліф. рівня «Бакалавр»: спец. 6.020205 – образотворче мистецтво. Київ: НАОМА, 2014. 100 с.

17. Ройтбурд О. Про мого вчителя. URL: <https://nv.ua/opinion/rojtburd/o-moem-uchitele-1316877.html> (дата звернення: 12.06.2023).

18. Рябченко В. Валерій Гегамян: геніальний рисувальник I: Василь Рябченко про Валерія Гегамяна. URL: <http://hudcombinat.com/2016/07/01/memory-by-%D0%B2%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D>

0%B8%D0%B9-%D1%80%D1%8F%D0%B1%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE/ (дата звернення: 12.05.2023).

19. Сауленко Л. Прозріння: живописець В. Гегамян та скульптор А. Гегамян: вступ. ст. до Альбому репродукцій. URL: https://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_63/alm_63-223-230.pdf (дата звернення: 12.06.2023).

20. Тарасенко О. А., Паньків А. С. В. А. Гегамян. Пламень печали, любовью зажженный: живопись, графика: каталог. Одесса: Друк: Алекс Принт, 2001. 14 с.

References

1. Brodavko R. (2001). Pray in the temples of your souls. *Odesskiy vestnik*, 5 sent. [in Ukraine].
2. Vilenskiy V. (2001). And the titan lived next to us. *Odesskie izvestiya*, 1 dek[in Ukraine].
3. Gegamyan V. (2018). Diary: 1944-: manuscript: (Trans.). Personal archive of V. Gegamyan. 148 p. [in Ukraine].
4. Gegamyan, Ter-Melik Sitsian: modern art of Armenia: painting, sculpture, graphics: album of reproductions. (2007). Odesa [in Ukraine].
5. Gudyma M. (2001). Gegamyan, student of Sar'yan. *Mirror of the week*, 19 oct.–26 oct. [in Ukraine].
6. Zhadeiko O. M. (2018). Monumentality and integral unity of the composition of Valerii Gegamyan: thesis for obtaining the Master's degree: specialty 023 - fine art, decorative and applied art, restoration. Kyiv: NAKKKIM [in Ukraine].
7. Zaharchenko V. Valeriy Gegamyan: brilliant draftsman II: Valentin Zaharchenko about Valerii Gegamyan. Retrieved from: <http://hudcombinat.com/2016/07/27/%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D1%86%D0%B5%D0%BB%D1%8C/> [in Ukraine].
8. Kotova O. (2008). Nonconformism in the visual arts of Odessa as a cultural phenomenon of the 60s–80s of the 20th century: Candidate's thesis. Odesa: South Ukrainian State Pedagogical University K. D. Ushynskiy [in Ukraine].
9. Kudlach V. Memories about teacher. Retrieved from: https://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_40/alm_40_234-239.pdf [in Ukraine].
10. Kudlach V. (2010). Memories about teacher: Valeriy Arutyunovich Gegamyan. *Deribasovskaya-Rishelevskaya*, 40, 234–239[in Ukraine].
11. Kuznetsova S. (2001). To reflect, to reflect, to be upset. *Pivden (Odesa)*, September 13. [in Ukraine].
12. Medvedyeva L. (Smy`rna L.). (2002). Historiography of nonconformism in Ukrainian fine art of the 1960s. *My`stecztvoznachchi zapy`sky`*: zb. nauk. pr. Kyiv, 1(2), 104 [in Ukraine].
13. Pan`kiv G. S. (2008). Figurative geometry as a significant principle of the decision of compositions V. A. Gegamyan. *My`stecztvoznachstvo Ukrayiny`*, 9, 247–257 [in Ukraine].
14. Pan`kiv G. S. (2018). Peculiarities of the use of "pre-prospective" signs of spatiality in the works of V. A. Gegamyan (1925–2000). *Molody`j vcheny`j*, 3, 34–39[in Ukraine].
15. Pan`kiv G. S. (2017). Synthesis of the easel and the monumental in the works of V. A. Gegamyan. Global challenges of pedagogical education in the university space: Proceedings of the III International congress, (Odesa, 18–21 of May, 2017.). Odesa: VD «Gel`vety`ka» [in Ukraine].
16. Pan`kiv G. S. (2014). Creativity of V. A. Gegamyan (1960–1990-x rr.): diploma work of educational and qualification level "Bachelor": specialty 6.020205 - art. Kyiv: NAOMA [in Ukraine].
17. Rojtburd O. About my teacher. Retrieved from: <https://nv.ua/opinion/rojtburd/o-moem-uchitele-1316877.html> [in Ukraine].
18. Ryabchenko V. Valeriy Gegamyan: brilliant draftsman I: Vasil Ryabchenko about Valeriya Gegamyan. Retrieved from: <http://hudcombinat.com/2016/07/01/memory-by-%D0%B2%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%B9-%D1%80%D1%8F%D0%B1%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE/> [in Ukraine].
19. Saulenko L. Insight: painter V. Gegamyan and sculptor A. Gegamyan]: introductory article to the Album of reproductions. Retrieved from: https://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_63/alm_63-223-230.pdf [in Ukraine].
20. Tarasenko O. A., Pankiv A. S. (2001). V. A. Gegamyan. The flame of sadness, lit by love: painting, graphics: catalog. Odesa: Druk: Aleks Print[in Ukraine].

*Стаття надійшла до редакції 12.07.2023
Отримано після доопрацювання 14.08.2023
Прийнято до друку 21.08.2023*